تحلیل محتوای مقالات جلد اول دایرةالمعارف پزشکی اسلام و ایران

فهیمه ابراهیم‌زاده*

کارشناس ارشد کتابداری و اطلاع رسانی

چکیده

در این پژوهش به تحلیل محتوای مقالات دایره‌المعارف پزشکی اسلام و ایران پرداخته شده است. این پژوهش از نوع کاربردی است و روش انجام آن تحلیل محتوا می‌باشد. جامعه آماری این پژوهش شامل تنها جلد منتشر شده دایره‌المعارف پزشکی اسلام و ایران (جلد اول) است که حاوی ۳۸۹ مقاله می‌باشد و به علت محدود بودن جلدهای منتشر شده دایره‌المعارف، در این پژوهش نمونه‌گیری انجام نشد و کلیه مقالات جلد ۱ مورد بررسی قرار گرفت. برای گردآوری داده‌ها مقالات مورد مطالعه قرار گرفت و داده‌های مورد نیاز در سیاهه کنترلی که براساس سؤالات اساسی پژوهش تنظیم شده بود، درج گردید. نتایج حاصل از این بررسی به این شرح است: مطالعه وضعیت پدیدآورندگان مقالات دایره‌المعارف نشان داد که اکثر آن‌ها (۴۳/۷۵٪) دارای مدرک کارشناسی ارشد می‌باشند و زنان (۵۲/۳۴٪) بیش از مردان (۴۷/۶۶٪) در تولید مقالات مشارکت داشته‌اند. همچنین بیشتر پدیدآورندگان (۹۲/۱۹٪) دارای ملیت ایرانی هستند. مطالعه وضعیت مقالات دایره‌المعارف نشان داد که از ۳۸۹ مقاله مورد بررسی، ۳۷۰ مقاله (۹۵/۱۲٪) تألیف و ۱۹ مقاله (۴/۸۸٪) ترجمه بوده است؛ از این بین، ۲۱۹ مقاله (۵۶/۳٪) به موضوع اعلام و اشخاص، ۱۰۶ مقاله (۲۷/۲۵٪) به موضوع مباحث خاص، ۴۱ مقاله (۱۰/۵۴٪) به موضوع کتاب‌ها و تألیفات، ۱۵ مقاله (۳/۸۵٪) به موضوع کلیات و ۸ مقاله (۲/۰۶٪) به مباحث متفرقه تعلق دارند. هر مقاله به طور میانگین ۲.۶۴ صفحه از دایره‌المعارف را شامل می‌شود و در هر مقاله به طور متوسط ۱۶.۵۸ استناد به کار رفته است. همچنین، از بین مقالات مورد بررسی تنها در ۹۳ مقاله مجموعاً ۱۰۶ تصویر به کار رفته است و ۲۹۶ مقاله فاقد تصویر می‌باشند. بررسی وضعیت استنادهای به کار رفته در مقالات دایره‌المعارف نشان داد که از کل ۶۴۵۱ استناد موجود در جلد ۱، بیشترین استنادات (۶۶/۹۸٪) به زبان غیرفارسی صورت گرفته است و تنها ۳۳/۰۲٪ از استنادات به زبان فارسی می‌باشد و به طور کلی، زبان عربی با ۴۹/۳۱٪ بالاترین میزان استنادها را به خود اختصاص داده است. در بررسی تاریخ انتشار استنادات مشخص شد که بیشترین استنادها (۵۴/۱۵٪) دارای تاریخ انتشار میلادی هستند و پس از آن به ترتیب تاریخ هجری شمسی (۳۶/۸٪) و هجری قمری (۴/۸۴٪) وجود دارند. بررسی‌ها نشان داد پربسامدترین پدیدآورندگان مورد استناد در مقالات، ابن‌ابی‌اصیبعه با فراوانی ۱۲۸ و پربسامدترین منابع مورد استناد کتاب عیون الانباء فی طبقات الاطباء (به زبان عربی) اثر ابن‌ابی‌اصیبعه با فراوانی ۱۲۳ می‌باشد. همچنین هیچ رابطه معناداری بین تعداد استنادها و ملیت نویسندگان مقالات یافت نشد؛ درحالی که مشخص شد بین زمان نشر و تعداد دفعات استناد، رابطه معنادار و مستقیم وجود دارد..

واژگان کلیدی: تحلیل محتوا؛ دایره‌المعارف؛ پزشکی اسلامی؛ *دایره‌المعارف پزشکی اسلام و ایران.*

تاریخ دریافت: بهمن ۹۰
تاریخ پذیرش: تیر ۹۱

* فرد مسئول مکاتبات: faheb@yahoo.com

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-11-01]

مقدمه:

روش تحلیل محتوا در بسیاری از زمینه‌های تحقیقاتی به عنوان روشی ارزشمند شناخته شده است و دارای قابلیت‌های زیادی برای جمع آوری و طبقه بندی داده‌های عینی است، گرچه از این روش نمی‌توان برای همه انواع مطالعه‌ها در حوزه‌های اجتماعی و انسانی سود برد. با اینکه تحلیل محتوا در گام‌های اولیه خود صرفاً برای توصیف پیام‌های ارتباطی به کار می‌رفت، ولی در فرآیند تکاملی خود تا بدان جا رسید که با این روش، از طریق اندازه گیری همبستگی متغیرهای مستقر در متن، می‌توان به سؤال‌های تحقیق پاسخ داد (۱).

در تعریف تحلیل محتوا، آنچه که Berelson ارائه داده است هنوز هم با گذشت سال‌ها، مورد استناد پژوهشگران قرار می‌گیرد. در این تعریف "تحلیل محتوا یک شیوه پژوهشی است که برای تشریح عینی، منظم و کمی محتوای آشکار پیام‌های ارتباطی به کار می‌رود." با وجود تعاریف متعددی که از تحلیل محتوا وجود دارد، در مجموع می‌توان گفت تحلیل محتوا که به آن تحلیل گفتمان نیز گفته شده روشی است که براساس آن می‌توان ویژگی‌های زبانی یک متن گفته شده یا نوشته شده را به طور واقع بینانه، عینی و منظم شناخت و نیز درباره مسائل غیر زبانی همچون ویژگی‌های فردی و اجتماعی گوینده یا نویسنده متن و نظرات و گرایش‌های وی استنتاج‌هایی نمود. منظور از متن یا محتوا، کلیه ساخت‌ها از علایم گوناگون (زبانی، موسیقیایی، تصویری، حتی جسمی مانند مجسمه‌ای) است که ازطریق آن ارتباط برقرار می‌شود(۲).

طی سال‌های قرن بیستم همزمان با رشد علوم و فنون مختلف، کاربرد روش تحلیل محتوا گسترش چشم‌گیری یافت. با وجود اینکه در ابتدا، تحلیل محتوا محدود به بررسی پیام‌های ارتباطی بود، همزمان با گسترش بین‌رسانه‌ای، دامنه تحلیل محتوا از علوم ارتباطات به سایر عرصه‌های علوم اجتماعی از جمله علوم سیاسی، ادبیات، تاریخ، جامعه‌شناسی، زبان‌شناسی، روان‌شناسی و روان‌کاوی نیز کشیده شد و امروز به طور گسترده در بیشتر رشته‌های علوم اجتماعی، از قابلیت این روش در شناخت وتجزیه‌وتحلیل‌ارتباطات استفاده می‌شود (۳).

بیان مسئله:

Encyclopedia به معنای دایره دانش (دایره‌المعارف)، اثری است که حاوی اطلاعاتی در مورد تمام شاخه‌های دانش باشد. این معنا از زمان نخستین دایره‌المعارف رومی تا حدود اواخر قرن هجدهم باقی بود. از آن پس، دایره‌المعارف‌های موضوعی ظهور یافت تا یک زمینه موضوعی خاص به طور کامل پوشش داده شود (٤).

متأسفانه دانشنامه‌ها، به سبب کثرت مقالات و گروهی بودن کار، معمولاً نقد نمی‌شوند. همه نیز می‌دانیم که در همه آن‌ها مقالات بسیار خوب، متوسط، ضعیف و گاه بسیار بد وجود دارد؛ اما کمتر کسی جرأت و جسارت و بنیه علمی نقد کردن آن‌ها را دارد یا اگر چنین کسی یافت شود فرصت مطالعه کامل این آثار را ندارد (۵).

یکی از روش‌هایی که می‌تواند به پژوهشگران در نقد و ارزیابی این گونه آثار کمک کند، تحلیل محتوا است. تحلیل محتوا به عنوان یکی از روش‌های پژوهش، سال‌هاست که مورد توجه بسیاری از پژوهشگران در رشته‌های مختلف قرار گرفته است. در این روش پژوهشگر به جای آنکه نگرش‌ها و باورها و دیدگاه‌های افراد را از طریق پرسشنامه مورد مقایسه و بررسی قرار دهد، پیام‌هایی را که تولید کرده‌اند مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌دهد. تحلیل محتوا در اصل به معنای تحلیل نظام مند فراوانی کلمه‌ها، عبارت‌ها، موضوع‌ها، مکان‌ها و دیگر موارد با توجه به هدف پژوهش است (٦).

در ایران در دو سه دهه اخیر به علت نیاز مبرم جامعه، شاهد رواج تألیف دایره‌المعارف‌ها و دانشنامه‌های گوناگون بوده ایم. دایره‌المعارف پزشکی اسلام و ایران نیز از جمله این آثار است که برای معرفی جامع و روشمندانه و مبتنی بر اصول علمی میراث عظیم دانش پزشکی اسلام و ایران، توسط فرهنگستان علوم پزشکی جمهوری اسلامی ایران در دست تدوین و انتشار قرار دارد. این دایره‌المعارف تخصصی که به صورت الفبایی تنظیم شده است، با درنظرگرفتن همه شئون حاکم بر ساختار دایره‌المعارف‌های تخصصی و الفبایی، اعم از روال منطقی، در نظر داشتن سطوح کمی و کیفی مناسب و جمع آوری و انتشار مقالات معتبر و دست اول، قصد دارد

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-11-01]

میراث پزشکی اسلام و ایران را از بدو پیدایش تا زمان حاضر، در حیطه کشورهای اسلامی، در اختیار همگان قرار دهد. این دانشنامه می‌کوشد میراث پزشکی اسلامی را، با رویکردی تاریخی و با تکیه بر مهم‌ترین الگوها و دانسته‌های پزشکی اسلامی، به زبان فارسی و در ویراست‌های بعدی به زبان‌های عربی و انگلیسی در اختیار عموم قرار دهد.

از نظر زمانی، تأکید اصلی دایره‌المعارف پزشکی اسلام و ایران به بررسی دانش پزشکی در ایران و دیگر سرزمین‌های اسلامی، از بدو پیدایش دانش پزشکی در عالم اسلام تا اواسط قرن نوزدهم، یعنی هنگام آشنایی مسلمانان با پزشکی جدید است که باعث نابودی پزشکی سنتی و دوری آنان از میراث پزشکی خود شد.

موضوع اصلی این دایره‌المعارف، دانش پزشکی و به تعبیری تاریخ پزشکی است. بدیهی است سایر علوم، همچون چشم پزشکی، دندان پزشکی، اخلاقیات پزشکی و مانند آن‌ها، که به نحوی از دانش پزشکی اسلامی نشأت گرفته‌اند، نیز در آن طرح شده‌اند. اما در مورد پزشکان یا افرادی که در چند شعبه از علوم فعالیت کرده‌اند، که یکی از آن‌ها نیز پزشکی بوده است، مقالات این دایره‌المعارف با تأکید بر جنبه‌های پزشکی این افراد تهیه خواهد شد. همچنین، ذکر این نکته نیز ضروری است که بسته به مورد و اهمیت، مدخل‌هایی که به عصر حاضر مربوط‌اند نیز در این دایره‌المعارف وارد می‌شوند (۷).

بنابر آنچه گذشت و با توجه به نقش کلیدی دایره‌المعارف‌ها در انتقال اطلاعات، ایجاب می‌کند که در تألیف آن‌ها از موازین علمی دایره‌المعارف‌نویسی پیروی شود و مورد بررسی و تحلیل نیز قرار گیرند. بررسی و تحلیل هر اثری، میزان موفقیت آن اثر را در دستیابی به اهداف از پیش تعیین شده نشان می‌دهد. دایره‌المعارف‌ها نیز از این قاعده مستثنی نیستند. با توجه به اهمیت دایره‌المعارف پزشکی اسلام و ایران به عنوان یک منبع اسلامی ایرانی در زبان‌های مختلف ، به نظر می‌رسد بررسی و روشن کردن بعضی از ابعاد و ساختارهای مقالات مندرج در آن ضروری است؛ بنابراین، این پژوهش درصدد است به تحلیل محتوای مقالات مندرج در دایره‌المعارف پزشکی اسلام و ایران بپردازد.

اهمیت و ضرورت پژوهش:

دایره‌المعارف پزشکی اسلام و ایران، یک مجموعه چند جلدی است که جلد نخست آن به تازگی منتشر شده است. نتایج این پژوهش می‌تواند به دست‌اندرکاران این دایره‌المعارف، برای تهیه مجلدات آتی کمک شایانی نماید.

علاوه بر این، دیگر فواید انجام این پژوهش را می‌توان در موارد ذیل خلاصه کرد:

از آنجا که مؤلفان مقالات هر دایره‌المعارف اختصاصی، عمدتاً از اساتید و صاحب نظران آن زمینه موضوعی هستند، نتایج این پژوهش، با معرفی پدیدآورندگانی که بیشترین تعداد مقاله را در دایره‌المعارف پزشکی اسلام و ایران تدوین کرده‌اند، احتمالاً می‌تواند منبع مناسبی برای شناخت هر چه بهتر افراد تأثیرگذار در عرصه پزشکی اسلامی و طب سنتی باشد.

یکی از نتایج این پژوهش، ارائه سیاهه‌ای از منابع پراستناد در مقالات دایره‌المعارف خواهد بود. این سیاهه می‌تواند راهنمایی برای مجموعه سازان کتابخانه‌های تخصصی و مراکز اطلاع‌رسانی در حوزه تاریخ پزشکی اسلامی‌و طب سنتی باشد.

نتایج حاصل از این پژوهش می‌تواند ابزاری برای ارزیابی این دایره‌المعارف در اختیار منتقدان قرار دهد.

همچنین این پژوهش با تعیین مقوله‌های موضوعی‌ای که کمتر در این دایره‌المعارف مورد توجه قرار گرفته است، خلاءهای موجود در این زمینه را مشخص کرده و به پژوهشگران و محققان این حوزه در ایجاد ایده‌هایی نو برای پژوهش کمک خواهد کرد.

اهداف پژوهش:

هدف اصلی این پژوهش، تحلیل محتوای مقالات دایره‌المعارف پزشکی اسلام و ایران است. اهداف فرعی نیز عبارت‌اند از: شناخت میزان تحصیلات، جنسیت و ملیت پدیدآورندگان مقالات، تعیین وضعیت مقالات از لحاظ تألیف یا ترجمه بودن، تعیین وضعیت مقالات از نظر موضوع، تعداد تصاویر، میانگین صفحات و میانگین استنادها، تعیین وضعیت استنادهای مقالات از نظر زبان و تاریخ انتشار و همچنین تعیین پربسامدترین منابع و نویسندگان مورد استناد در مقالات.

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-11-01]

پرسش‌های اساسی پژوهش:

۱- میزان تحصیلات پدیدآورندگان مقالات دایره‌المعارف مورد بررسی چگونه است؟

۲- توزیع جنسیتی پدیدآورندگان مقالات دایره‌المعارف مورد بررسی چگونه است؟

۳- وضعیت پدیدآورندگان مقالات دایره‌المعارف مورد بررسی از لحاظ ملیت (ایرانی و غیر ایرانی) چگونه است؟

۴- وضعیت مقالات تألیف شده نسبت به مقالات ترجمه شده در دایره‌المعارف مورد بررسی چگونه است؟

۵- ساختار فیزیکی مقالات دایره‌المعارف مورد بررسی از نظر میانگین صفحات چگونه است؟

۶- وضعیت میانگین استنادها در مقالات دایره‌المعارف مورد بررسی چگونه است؟

۷- وضعیت استنادهای فارسی نسبت به استنادهای غیر فارسی در مقالات دایره‌المعارف مورد بررسی چگونه است؟

۸- وضعیت استنادی مقالات دایره‌المعارف مورد بررسی از نظر تاریخ انتشار چگونه است؟

۹- توزیع فراوانی مقوله‌های موضوعی در مقالات دایره‌المعارف مورد بررسی چگونه است؟

۱۰- پر بسامدترین منابع مورد استناد در مقالات مورد بررسی کدامند؟

۱۱- پر بسامدترین پدید آورندگان مورد استناد در مقالات مورد بررسی کدامند؟

۱۲- وضعیت مقالات دایره‌المعارف مورد بررسی از نظر دارا بودن تصاویر چگونه است؟

فرضیه‌های پژوهش:

۱- بین تعداد استنادها و ملیت نویسندگان مقالات رابطه معناداری وجود دارد.

۲- بین زمان نشر و تعداد دفعات استناد رابطه معناداری وجود دارد.

پیشینه پژوهش در ایران:

قطبی (۱۳۷٦) در پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود با عنوان بررسی وضعیت استفاده از منابع در مقالات دایره‌المعارف‌های فارسی منتشر شده در ایران، به بررسی استنادهای ۱٤۰ مدخل مشابه دانشنامه ایران و اسلام، دایره‌المعارف بزرگ اسلامی و دایره‌المعارف تشیع پرداخت. مطالعه وضعیت اشتراک منابع در مدخل‌های مشابه دایره‌المعارف‌های مذکور مشخص کرد که دانشنامه ایران و اسلام و دایره‌المعارف بزرگ اسلامی از حد اشتراک بیشتری برخوردارند. بررسی فراوانی منابع مشترک در مدخل‌های مشابه نشان داد که کتاب وفیات الاعیان ابن‌خلکان پربسامدترین منبع می‌باشد. میزان استنادهای ٤۲۰ مدخل مورد بررسی در دایره‌المعارف‌های سه گانه نشان داد که از کل ۸۲۸۹ استناد، دانشنامه ایران و اسلام ۲٤/٤ درصد، دایره‌المعارف بزرگ اسلامی ٦۳/٤ درصد و دایره‌المعارف تشیع ۱۲/۲ درصد استنادها را به خود اختصاص داده اند و میانگین استناد هر مدخل آنها به ترتیب ۱٤، ۳۸ و ۷ استناد می‌باشد. بررسی فرم کتابشناختی و زبان منابع در هر سه دایره‌المعارف مبین آن است که استناد به کتاب، متداول‌تر از سایر اشکال کتابشناختی بوده است و زبان عربی بالاترین درصد استنادها را تشکیل می‌دهد (۸).

کتابی (۱۳۸۱) پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود را با عنوان بررسی وضعیت استفاده از منابع در مقالات تألیفی حرف "ب" (مجلدات ۱ تا ۵) دانشنامه جهان اسلام، به بررسی مقالات تألیفی مجلدات ۱ تا ۵ دانشنامه جهان اسلام که شامل ۵۱٤ مقاله بود، اختصاص داد. نتایج این بررسی نشان داد که بیشترین میزان مقالات مورد بررسی، مربوط به موضوع جغرافیا با ۱۳۷ مقاله و پربسامدترین نویسندگان براساس تعداد ستونهای مقالات خسرو خسروی می‌باشد. پربسامدترین منبع مورد استناد در کل مقالات معجم البلدان یاقوت حموی است. بررسی اشکال کتابشناختی منابع مورد استناد نشان داد که میزان استناد به کتاب به نحو قابل ملاحظه ای نسبت به سایر موارد بیشتر است، به طوری که ۹٤/۷ درصد استناد به کتاب و پس از آن ٤/۲ درصد به نشریه ادواری صورت گرفته است. بررسی نسبت زبانی منابع مورد بررسی نیز مبین آن بود که بیشترین زبان مورد استفاده زبان فارسی با ۵۰/٤ درصد و پس از آن عربی با ۳۸/۳ درصد می‌باشد (۹).

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-11-01]

ودادهیر، ساداتی و احمدی (۱۳۸۷) در پژوهشی با عنوان سلامت زنان از منظر مجلات بهداشت و سلامت در ایران، با هدف تعیین میزان و چگونگی دانش علمی تولید شده در زمینه سلامت زنان، به تحلیل محتوای کمی مقالات منتشره طی ده سال (۱۳۷۵- ۱۳۸۵) پنج مجله علمی- پژوهشی فعال در حوزه بهداشت و سلامت پرداختند. طبق نتایج به دست آمده، در مجلات مورد بررسی و بین سال‌های ۱۳۷۵ تا ۱۳۸۵، مجموعاً ۱۰۶۹ مقاله فارسی در ۱۰۲ شماره و در زمینه بهداشت و سلامت به چاپ رسیده است که در این میان ۱۷۷ مقاله (۱۶/۵ درصد) در ارتباط با موضوعات مربوط به "بهداشت زنان" تشخیص داده شده و از این تعداد نیز ۱۶۰ مقاله (۱۴/۹ درصد) به موضوعات مرتبط با اولویت‌های سلامت زنان در جمهوری اسلامی ایران –با توجه به پژوهش‌های انجام گرفته توسط شورای فرهنگی اجتماعی زنان- پرداخته اند. این در حالی است که مجلات علمی مورد تحلیل، تنها به ۱۵ موضوع از ۲۳ موضوع اولویت دار مشخص شده در این پژوهش پرداخته و مابقی ۸ موضوع را به هیچ وجه مورد توجه قرار نداده بودند. همچنین در میان آن ۱۵ موضوع نیز ۵۱ درصد حجم مطالب اختصاص به ۳ موضوع نخست (یعنی "مراقبتهای دوران بارداری و پس از آن"، "سوءتغذیه" و "سرطان‌های زنان") داشته است. با توجه به نتایج به دست آمده، مجلات منتخب علمی حوزه بهداشت و سلامت و جامعه محققین علوم پزشکی، در انجام تحقیقات و ارائه مقاله‌های علمی، سلامت و بهداشت زنان را تا حد نسبتاً زیادی مورد غفلت قرار داده اند، به طوریکه حدود ۴۰ درصد موضوعات مربوط به اولویت‌های سلامت زنان مورد نادیده انگاری نسبی و حدود ۴۰ درصد نیز مورد نادیده انگاری مطلق ایشان قرار گرفته اند. در کل به نظر می‌رسد که بایستی بیش از پیش به موضوع بهداشت و سلامت زنان توجه شده و این حوزه جزو اولویت‌های پژوهشی قرار گیرد (۱۰).

سیدین و باب الحوائجی (۱۳۸۸) نیز در پژوهشی که با عنوان تحلیل محتوای پایان‌نامه‌های کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشگاه آزاد اسلامی واحدهای تهران شمال، علوم و تحقیقات تهران، علوم و تحقیقات اهواز و همدان در سال‌های ۱۳۷۲-۱۳۸۶ انجام دادند، برای تعیین سیر موضوعی پایان‌نامه‌ها در هر مقوله در طی سالهای ۱۳۷۲-۱۳۸۶ و تعیین تعداد پایان‌نامه‌ها به تفکیک دانشگاه‌ها، سال نگارش، جنسیت، صفحه، روش شناسی پژوهش و وضعیت استنادها در پایان‌نامه‌های تحصیلات تکمیلی رشته کتابداری و اطلاع‌رسانی موجود در دانشگاه آزاد اسلامی واحدهای مذکور، از روش تحلیل محتوا استفاده کردند. در این پژوهش با استفاده از سیاهه وارسی، گردآوری اطلاعات صورت گرفت. جامعه آماری پایان‌نامه‌های مورد بررسی شامل ۵۲۴ پایان‌نامه بود. یافته‌های پژوهش نشان داد که بیشترین تعداد پایان‌نامه‌ها مربوط به دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شمال و کمترین آنها در دانشگاه آزاد اسلامی واحد همدان بوده و میانگین صفحات پایان‌نامه‌ها در سال‌های مورد بررسی بیشتر بین ۱۰۷-۱۳۷ صفحه است. براساس جنسیت، تعداد پایان‌نامه‌های نگارش شده توسط زنان دو برابر مردان بود و روش پیمایشی بیشتر از سایر روش‌ها استفاده شده بود. پراستفاده‌ترین ابزار گردآوری اطلاعات در پایان‌نامه‌ها، پرسشنامه و آمار توصیفی پرکاربردترین روش آماری در پایان‌نامه‌های مورد بررسی بود. استفاده از نرم افزار SPSS بیشترین روش تجزیه و تحلیل اطلاعات بوده و میانگین استنادها در پایان‌نامه‌ها ۳۹/۷۰ درصد و نسبت استفاده از منابع فارسی به کل منابع ۷۰/۰۶ درصد و نسبت استفاده از منابع لاتین به کل منابع ۲۹/۹۴ درصد بود. در پایان‌نامه‌ها مقوله "کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی" بیش از سایر مقوله‌ها و مقوله "حفاظت و نگهداری" از همه کمتر به کار گرفته شده بود (۶).

پیشینه پژوهش در خارج از ایران:

Dimitroff و Davis (۱۹۹۶) در پژوهشی با عنوان تحلیل محتوای پژوهش‌های انجام شده درباره آموزش پزشکی مقطع کارشناسی به بررسی ۷۷۳ مقاله که به طور تصادفی از میان ۳۶۸۹ مقاله منتشر شده در موضوع آموزش پزشکی طی سالهای ۱۹۷۵ تا ۱۹۹۴ انتخاب شده بودند، پرداختند. این پژوهش به روش تحلیل محتوا و با هدف تعیین عمده‌ترین موضوعات مورد بحث در مقالات، انجام گرفت و مشخص شد

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-11-01]

که در آن دوره بیست ساله بیشترین مقالات در موضوع تدوین برنامه درسی، آموزش و ارزشیابی دانشجویان بوده است (۱۱).

Abdoulaye (۲۰۰۲) در مقاله ای با عنوان گرایش‌های پژوهشی علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی در دانشگاه بین المللی اسلامی مالزی به بررسی و شناسایی گرایش‌های پژوهشی پایان‌نامه‌های تحصیلات تکمیلی کتابداری و اطلاع‌رسانی در فاصله سال‌های ۱۹۹٤ تا ۲۰۰۰ در دانشگاه بین المللی اسلامی مالزی پرداخته است. روش پژوهش تحلیل محتوا بود. نتایج نشان داد که موضوع فناوری اطلاعات بیشترین تعداد پایان‌نامه‌ها را به خود اختصاص داده است، در حالیکه به موضوع‌هایی چون تاریخ کتابخانه‌ها، فهرست نویسی و رده بندی، نمایه سازی و چکیده نویسی و دکومانتاسیون اصلاً پرداخته نشده است (۱۲). وی در مقاله ای دیگر با عنوان گرایش‌های پژوهشی علوم انسانی: تحلیلی از پایان‌نامه‌های کارشناسی ارشد دانشگاه بین المللی اسلامی مالزی نیز پایان‌نامه‌های کارشناسی ارشد رشته‌های علوم انسانی دانشگاه بین المللی اسلامی مالزی را در سالهای ۱۹۹۱ تا ۱۹۹۹ تحلیل کرده و چکیده پایان‌نامه‌ها را به عنوان منبع اطلاعات در نظر گرفته بود. تعداد ۳۰۸ پایان‌نامه برحسب موقعیت جغرافیایی و دانشکده ای، مشارکت استادان راهنما و حوزه‌های موضوعی اصلی تحلیل شدند. میزان رشد پایان‌نامه‌ها ۲٦٦/۷ درصد و بیشترین تأکید روی موضوع‌های مذهب و فلسفه بوده است. تعداد استادان راهنما از ۳۵ نفر در مقطع زمانی ۱۹۹۱ تا ۱۹۹۵ به ۹٤ نفر در مقطع زمانی ۱۹۹٦ تا ۱۹۹۹ افزایش یافته است. نتایج این تحلیل به شناسایی روندهای پژوهشی در حوزه علوم انسانی در این ۹ سال کمک می‌کند (۱۳).

Daniels (۲۰۰٤) در پایان‌نامه دکترای خود با عنوان تحلیل محتوای فرهنگ زندگینامه امریکایی و زندگینامه ملی امریکایی از منظر سوگیری نژادی برای تعیین میزان سوگیری نژادی در زندگینامه‌ها، به تحلیل محتوای دو اثر مرجع زندگینامه ای یعنی Dictionary of American Biography (DAB) و American National Biography (ANB) پرداخت. برای این پژوهش از روش تحلیل محتوا استفاده شد. نمونه آماری شامل ۲۰ زندگینامه متعلق به افراد امریکایی افریقایی و ۲۰ زندگینامه متعلق به افراد امریکایی اروپایی بود. امریکایی‌های افریقایی که در این دو زندگینامه به تصویر کشیده شده بودند، عمدتاً افرادی بودند که شرح زندگی شان بار آموزشی داشت و به مشاغل حرفه ای اشتغال داشتند. تحلیل محتوا مشخص کرد که متن استفاده شده برای به تصویر کشیدن زندگی امریکایی‌های افریقایی به شکل ماهرانه و غیرمحسوسی پیامهای سوگیرانه درباره آن‌ها ایجاد می کند (که این نوع سوگیری نژادی غیرمحسوس در ۱۹۸۲ توسط Sadker & Sadker ایجاد شد) و با وجودی که DAB توضیحاتی درباره اعمال تبعیض نژادی و تحمل آن توسط امریکایی‌های افریقایی ارائه می دهد، همین موضوعات در ANB با جزئیات بیشتر مورد بحث قرار می گیرد. پیشنهاد دانیلز برای کاهش تأثیر سوگیری نژادی موجود در زندگینامه‌ها این است که کاربران فقط به منابع زندگینامه ای اکتفا نکرده و از منابع مرجع تاریخی گوناگون در ترکیب با سایر منابع زندگینامه ای استفاده کنند. این ترکیب اطلاعات، برای استفاده کننده اطلاعات غنی‌تر و چشم انداز وسیع‌تری درباره نقاط قوت و ضعف زندگینامه‌ها فراهم می کند (۱٤).

Cook، Beckman و Bordage (۲۰۰۷) پژوهشی با عنوان کیفیت گزارشات مطالعات تجربی در حوزه آموزش پزشکی انجام دادند. این پژوهش با هدف بررسی مطالعات تجربی انجام شده در حوزه آموزش پزشکی شکل گرفت. برای انجام این پژوهش از تعداد ۱۸۵ مقاله منتشر شده طی سالهای ۲۰۰۳ تا ۲۰۰٤ در شش مجله شناخته شده در زمینه آموزش پزشکی که بالاترین ضریب تأثیر را دارا می‌باشند (شامل Academic Medicine، Advances in Health Sciences Education، American Journal of Surgery، Journal of General Internal Medicine، Medical Education و Teaching and Learning in Medicine)، ۱۱۰ مقاله به عنوان نمونه انتخاب شد و متن کامل مقالات نمونه مورد بررسی قرار گرفت. نتایج مطالعه نشان دهنده عدم توجه به مطالعات تجربی در آموزش پزشکی بود (۱۵).

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-11-01]

روش‌ها:

روش پژوهش و توجیه آن:

این پژوهش از نوع کاربردی است و روش پژوهش تحلیل محتوا می‌باشد. با توجه به ویژگی‌های روش تحلیل محتوا، مشخص می‌گردد که این روش بهترین شیوه پژوهشی برای بررسی متون و اسناد است و از طریق تبدیل محتوای متون به داده‌های کمی، این امکان را فراهم می‌آورد که پژوهشگر به سهولت به تجزیه و تحلیل آن‌ها بپردازد. توجیه روایی این روش آن است که گردآوری داده‌ها و به‌دست آوردن یافته‌های این پژوهش جز از طریق بررسی متن و استفاده از روش تحلیل محتوا صورت نمی‌گیرد و در این مورد سایر روش‌های پژوهشی پاسخگو نخواهند بود. البته لازم به ذکر است که در این پژوهش روش تحلیل محتوا برای پاسخ به سؤالاتی که به بررسی ویژگی‌های پدیدآورندگان و محتوا و متن مقالات دایره‌المعارف می‌پردازند، مورد استفاده قرار گرفته است و برای پاسخ به سؤالات ٦، ٧، ٨، ١٠ و ١١ پژوهش حاضر که به بررسی میانگین، زبان و تاریخ انتشار استنادهای به کار رفته در مقالات و همچنین پربسامدترین منابع و نویسندگان مورد استناد می‌پردازند، از روش تحلیل استنادی استفاده گردید.

جامعه پژوهش:

جامعه آماری این پژوهش شامل تنها جلد منتشر شده دایره‌المعارف پزشکی اسلام و ایران (جلد اول) است. جلد اول این دایره‌المعارف حاوی ٣٨٩ مقاله می‌باشد.

روش نمونه گیری و حجم نمونه:

در این پژوهش به علت محدود بودن جلدهای منتشر شده دایره‌المعارف، نمونه گیری انجام نشد و کلیه مقالات جلد یک دایره‌المعارف مورد بررسی قرار گرفت.

شیوه و ابزار گردآوری داده‌ها:

با مشخص شدن جامعه مورد مطالعه به گردآوری داده‌های مورد نیاز پرداخته شد. داده‌ها و اطلاعات مورد نیاز در این پژوهش از طریق مراحل زیر گردآوری گردید:

مطالعه کامل مقالات

درج اطلاعات مربوط به هر مقاله در سیاهه کنترل که براساس سؤالات اساسی پژوهش تنظیم شده بود.

تخصیص توصیفگرهایی به هر مقاله

طبقه بندی توصیفگرها با کمک رده بندی تاریخ پزشکی دوره اسلامی (RIS) و مدخلنامه دایره‌المعارف پزشکی اسلام و ایران برای تعیین دقیق موضوع هر مقاله.

برای گردآوری اطلاعات از سیاهه کنترل (Check List) استفاده شد و اطلاعات مورد نیاز هر مقاله در آن درج شد. این سیاهه براساس سؤالات اساسی پژوهش، در سه بخشِ سیاهه استنادات مقالات، سیاهه وضعیت مقالات و سیاهه وضعیت پدیدآورندگان مقالات تنظیم شد و شامل مواردی همچون عنوان مقاله، نام نویسنده، جنسیت نویسنده، میزان تحصیلات نویسنده، ملیت نویسنده، تعداد صفحات هر مقاله، تعداد استنادهای هر مقاله، عنوان استنادهای به کار رفته، نام پدیدآور استنادهای به کار رفته، سال‌های انتشار استنادات هر مقاله، تعداد تصاویر، وضعیت مقاله از نظر تألیف یا ترجمه و مقوله‌های موضوعی هر مقاله بود.

تمام داده‌های مورد نیاز از ابتدا در نرم‌افزار Excel وارد شد و برای دسته‌بندی و مرتب کردن آن‌ها نیز ویژگی‌های این نرم‌افزار مورد استفاده قرار گرفت.

برای گردآوری اطلاعات کتابشناختی استنادهای مقالات، فهرست منابع درج شده در انتهای هر مقاله مورد استفاده قرار گرفت و داده‌های هر منبع شامل سرشناسه، عنوان منبع، سال انتشار، زبان منبع، نوع منبع و نام مقاله‌ای که منبع در آن مورد استفاده بوده در سیاهه کنترل مربوط به استنادات مقالات درج شد.

برای گردآوری اطلاعات مربوط به موضوع مقالات، ابتدا توصیفگرهای اختصاص یافته به مقالات با کمک رده تاریخ پزشکی دوره اسلامی و مدخلنامه دایره‌المعارف پزشکی اسلام و ایران در ٤ گروه موضوعی کلی شامل ١- کلیات؛ ٢- مباحث خاص؛ ٣- اعلام و اشخاص؛ ٤- کتابها و تألیفات، طبقه‌بندی شدند. همچنین برای تعیین دقیق‌تر موضوع هر مقاله به هر

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-11-01]

کدام از این ٤ گروه موضوعی، زیرشاخه‌هایی تعلق گرفت. موضوعاتی که امکان گنجاندن آن‌ها در یکی از ٤ گروه فوق میسر نبود، تحت عنوان گروه موضوعی متفرقه در گروه ٥ قرار گرفتند.

شیوه تجزیه و تحلیل داده‌ها:

داده‌های جمع‌آوری شده با استفاده از روش‌های آمار توصیفی، با توجه به سؤالات اساسی پژوهش، در جداول و نمودارهای مورد نیاز تنظیم شد. سپس برای آزمون فرضیه‌ها، آزمون‌های همبستگی به کار برده شد. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها، رسم جداول و نمودارها و اطمینان از صحت عملیات آماری انجام شده، نرم افزار Excel 2007 و SPSS 16 مورد استفاده قرار گرفت.

یافته‌ها:

پس از گردآوری اطلاعات مورد نیاز، داده‌های به دست آمده مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته و نتایج حاصل از آن در قالب جداول و نمودارهایی ارائه شد.

همان طور که در جدول ١ قابل مشاهده است، بررسی میزان تحصیلات پدیدآورندگان مقالات دایره‌المعارف نشان داد از مجموع ١٢٤ مؤلف و ٤ مترجم، بیشتر پدیدآورندگان مقالات دایره‌المعارف پزشکی اسلام و ایران دارای مدرک کارشناسی ارشد (٤٣/٧٥٪) هستند و مدارک تحصیلی دکتری (٣١/٢٥٪) و کارشناسی (١٧/١٩٪) به ترتیب در رتبه‌های بعدی قرار دارند.

جدول ١: میزان تحصیلات پدیدآورندگان مقالات دایره‌المعارف

میزان تحصیلات	مؤلفان		مترجمان		کلیه پدیدآورندگان (شامل مؤلفان و مترجمان)	
	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
کارشناسی	٢٠	٪١٦/١٣	٢	٪٥٠	٢٢	٪١٧/١٩
کارشناسی	٥٥	٪٤٤/٣٥	١	٪٢٥	٥٦	٪٤٣/٧٥
دکتری	٣٩	٪٣١/٤٥	١	٪٢٥	٤٠	٪٣١/٢٥
مجهول	١٠	٪٨/٠٦	٠	٠	١٠	٪٧/٨١

جدول ١: میزان تحصیلات پدیدآورندگان مقالات دایره‌المعارف

میزان تحصیلات	مؤلفان		مترجمان		کلیه پدیدآورندگان (شامل مؤلفان و مترجمان)	
	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
تعداد کل	١٢٤		٤		١٢٨	

با بررسی نحوه توزیع جنسیتی پدیدآورندگان مقالات دایره‌المعارف، مشخص شد که از بین کلیه پدیدآورندگان که شامل ١٢٨ نفر مؤلف و مترجم می‌باشد، ٦٧ نفر (٥٢.٣٤%) را زنان و ٦١ نفر (٤٧.٦٦%) را مردان تشکیل می‌دهند. نتایج به دست آمده در این رابطه در جدول ٢ قابل مشاهده است.

جدول ٢: نحوه توزیع جنسیتی پدیدآورندگان مقالات دایره‌المعارف

جنسیت	مؤلفان		مترجمان		کلیه پدیدآورندگان (شامل مؤلفان و	
	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
زن	٦٥	٪٥٢/٤٢	٢	٪٥٠	٦٧	٪٥٢/٣٤
مرد	٥٩	٪٤٧/٥٨	٢	٪٥٠	٦١	٪٤٧/٦٦
تعداد	١٢٤		٤		١٢٨	

بررسی ملیت پدیدآورندگان مقالات دایره المعارف نشان داد که ١١٤ نفر یا ٩١/٩٤٪ از مؤلفان دارای ملیت ایرانی هستند. پس از آن بیشترین فراوانی مربوط به کشور ایتالیا است که ٤ نفر یا ٣/٢٣٪ از مؤلفان را شامل می‌شود. همچنین سایر مؤلفان دارای ملیت کشورهای ترکیه و مصر، هر کدام با تعداد ٢ نفر یا ١/٦١٪ و اسپانیا و امریکا، هر کدام با تعداد ١ نفر یا ٠/٨١٪ می‌باشند. بنابراین از بین ١٢٤ نفر مؤلفان دایره‌المعارف، مجموعاً ١١٤ نفر (٩١/٩٤٪) ایرانی و ١٠ نفر (٨/٠٦٪) غیرایرانی هستند. همچنین تمام مترجمان دارای ملیت ایرانی هستند و از مترجمان غیرایرانی در جلد ١ دایره‌المعارف استفاده نشده است. بنابراین به طور کلی، از مجموع ١٢٨ پدیدآورنده مقالات دایره‌المعارف، اکثریت قریب به اتفاق آنان (٩٢/١٩٪)

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-11-01]

دارای ملیت ایرانی و مابقی (۷/۸۱٪) غیرایرانی هستند.

در بررسی وضعیت مقالات دایره‌المعارف مشخص شد که در جلد ۱ دایره‌المعارف پزشکی اسلام و ایران، مجموعاً ۳۸۹ مقاله گنجانده شده که ۳۷۰ مقاله آن توسط مؤلفان ایرانی و به زبان فارسی تألیف شده‌اند و ۱۹ مقاله نیز با سفارش به مؤلفان غیرایرانی تهیه گشته‌اند و سپس برای درج در دایره‌المعارف به زبان فارسی ترجمه شده‌اند. به این ترتیب ۹۵/۱۲٪ از مقالات، تألیفی و مابقی معادل ٤/۸۸٪ مقالات، ترجمه هستند. در این بین، هر مقاله به طور میانگین ۲/٦٤ صفحه از دایره‌المعارف را شامل می‌شود. همچنین هر مقاله در جلد ۱ به طور متوسط ۱٦/۵۸ استناد را به خود اختصاص داده است.

بررسی وضعیت استنادهای مورد استفاده در مقالات، نشان داد که مجموعاً ٦٤۵۱ استناد در کل مقالات جلد ۱ دایره‌المعارف به کار رفته است که از این میان، ۲۱۳۰ استناد (۳۳/۰۲٪) به زبان فارسی، ۳۱۸۱ استناد (٤۹/۳۱٪) به زبان عربی، ۵۷۱ استناد (۸/۸۵٪) به زبان انگلیسی، ۲۱۳ استناد (۳/۳٪) به زبان آلمانی، ۱۳۰ استناد (۲/۰۲٪) به زبان فرانسوی و ۲۲٦ استناد (۳/۵٪) به سایر زبان‌ها صورت گرفته است.

مطابق جدول ۳، جمع کل استنادهای غیرفارسی برابر با ٤۳۲۱ استناد است که ٦٦/۹۸٪ از کل منابع را شامل می‌شود. بنابراین در مقایسه با استنادهای فارسی می‌توان گفت اکثر استنادات جلد ۱ دایره‌المعارف پزشکی اسلام و ایران را استنادهای غیرفارسی تشکیل می‌دهد و از بین استنادهای غیرفارسی بیشترین تعداد استنادها به ترتیب به زبان‌های عربی، انگلیسی، آلمانی و فرانسه صورت گرفته است.

جدول ۳: وضعیت استنادهای فارسی و غیرفارسی در مقالات

زبان استنادها	تعداد	درصد
فارسی	۲۱۳۰	٪۳۳/۰۲
عربی	۳۱۸۱	٪٤۹/۳۱

جدول ۳: وضعیت استنادهای فارسی و غیرفارسی در مقالات

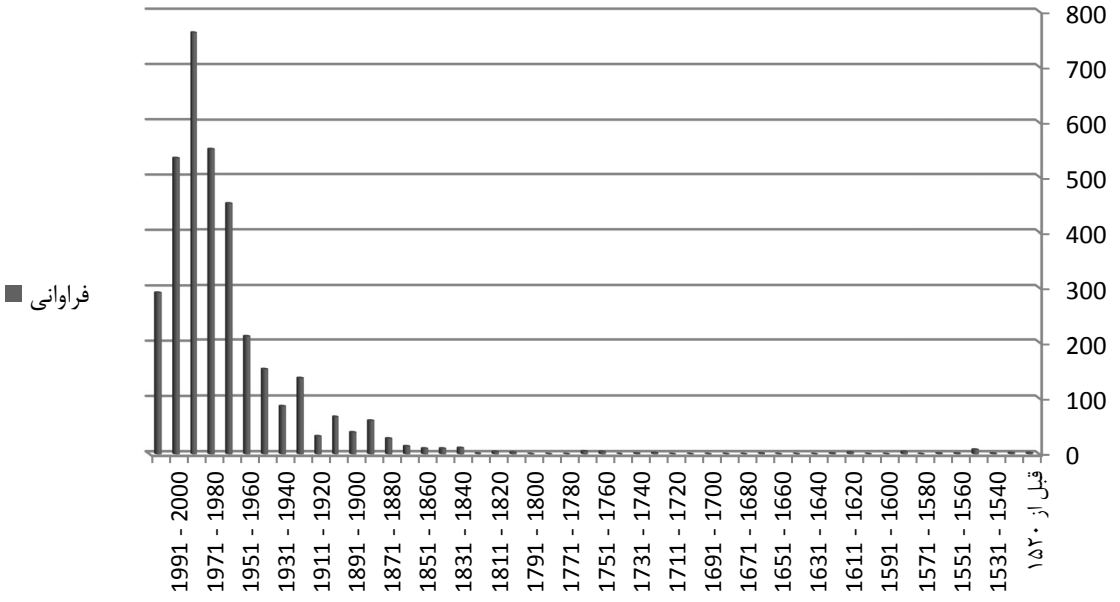
زبان استنادها	تعداد	درصد
انگلیسی	۵۷۱	٪۸/۸۵
آلمانی	۲۱۳	٪۳/۳
فرانسه	۱۳۰	٪۲/۰۲
سایر زبان‌ها	۲۲٦	٪۳/۵
جمع کل استنادهای	٤۳۲۱	٪٦٦/۹۸
تعداد کل استنادات	٦٤۵۱	

برای بررسی وضعیت تاریخ انتشار استنادات مقالات دایره‌المعارف، از آنجا که معیار تاریخ انتشار منابع با هم متفاوت بود و تاریخ‌های شمسی، قمری و میلادی را شامل می‌شد، برای جلوگیری از بروز اشتباهات ناشی از تبدیل تاریخ‌ها به یکدیگر، کلیه تاریخ انتشارها به سه دسته هجری شمسی، هجری قمری و میلادی تقسیم شد و طبقه‌بندی و تجزیه و تحلیل به طور جداگانه روی هر کدام انجام گرفت. سپس سال‌های انتشار هر تاریخ (میلادی، شمسی و قمری) به طور جداگانه در بازه‌های زمانی ده ساله طبقه‌بندی و فراوانی هر بازه محاسبه شد. نتایج حاصل در جدول ٤ و نمودارهای ۱ الی ۳ قابل مشاهده است.

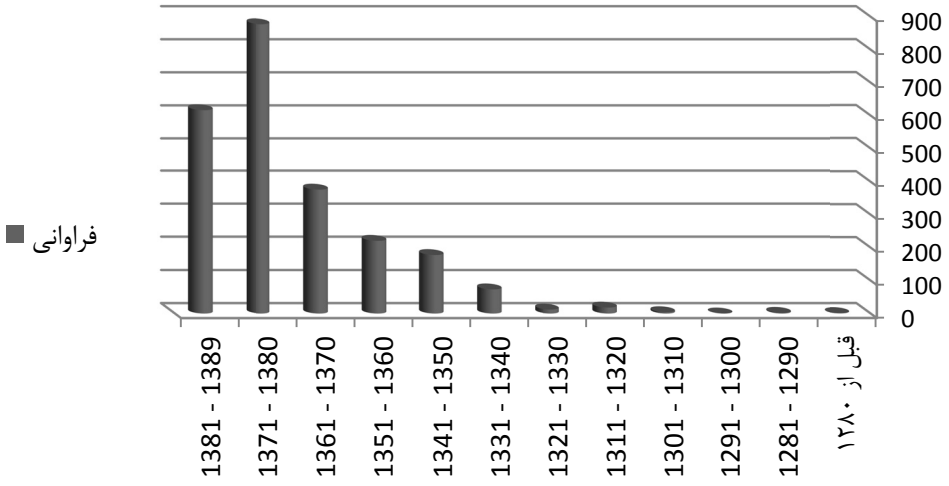
جدول ٤: وضعیت استنادهای مقالات دایره‌المعارف از نظر تاریخ

معیار تاریخ انتشار	تعداد استنادات	درصد
میلادی	۳٤۹۳	٪۵٤/۱۵
هجری شمسی	۲۳۷٤	٪۳٦/۸
هجری قمری	۳۱۲	٪٤/۸٤
بدون تاریخ	۲۷۲	٪٤/۲۱
تعداد کل	٦٤۵۱	

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-11-01]

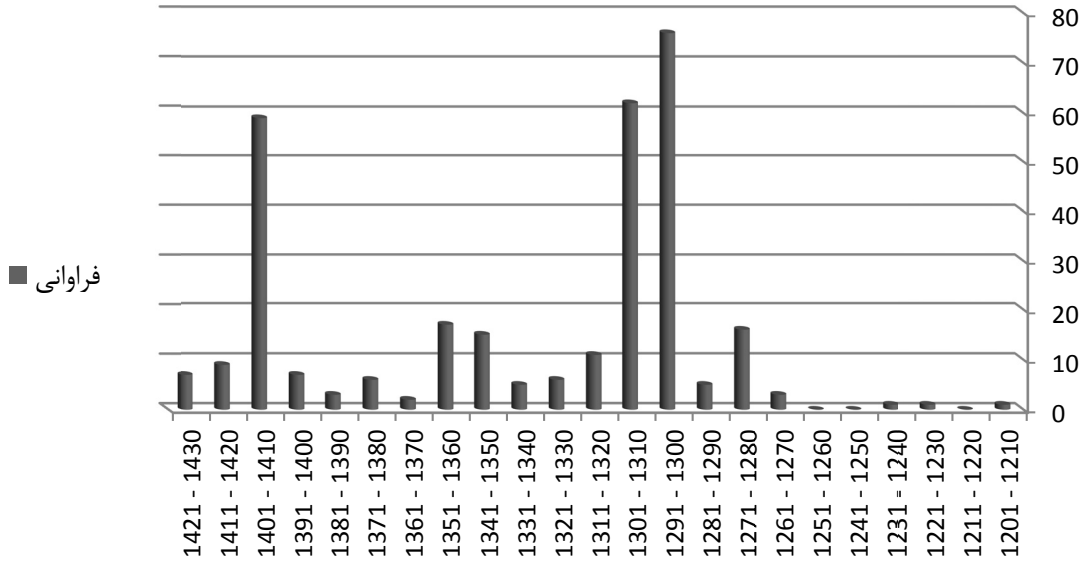


نمودار ۱: فراوانی استنادات با تاریخ انتشار میلادی



نمودار ٤-١-٢: فراوانی استنادات با تاریخ انتشار هجری شمسی

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-11-01]



نمودار ٤-١-٣: فراوانی استنادات با تاریخ انتشار هجری قمری

همان طور که در نمودارها مشخص است، بیشترین استنادات با تاریخ انتشار میلادی به ترتیب مربوط به دهه‌های ۸۰، ۷۰ و ۹۰ میلادی (مجموعاً ۱۸٤۹ استناد) یعنی به‌طور کلی بازه زمانی ۱۹۷۱-۲۰۰۰ است. همچنین بیشترین استنادات با تاریخ انتشار هجری شمسی به ترتیب متعلق به دهه‌های ۷۰ و ۸۰ شمسی می‌باشد (مجموعاً ۱٤۹٤ استناد) و به‌طور کلی بازه زمانی ۱۳۷۱-۱۳۸۹ را شامل می‌شود. با توجه به نمودار ۲ می‌توان گفت استنادات به منابع فارسی با تاریخ انتشار شمسی در طول زمان به‌طور کلی افزایش داشته است. چنانچه به منابع مربوط به قبل از ۱۳۲۰ شمسی تنها ۳۷ استناد صورت گرفته است و پس از آن در هر دهه تعداد استنادات افزایش داشته است. دلیل پایین بودن تعداد استنادات دهه ۱۳۸۰ نسبت به دهه ۱۳۷۰ شمسی نیز احتمالاً مربوط به زمان تألیف مقالات است که قبل از پایان دهه ۸۰ انجام گرفته است. در مورد استنادات با تاریخ انتشار هجری قمری نیز همان طور که در نمودار ۳ مشخص است بیشترین استنادات در فاصله زمانی ۱۲۹۱-۱۳۱۰ قمری بوده است (مجموعاً ۱۳۸ استناد). پس از آن منابع با تاریخ انتشار ۱٤۰۱-۱٤۱۰ قمری بیش از سایر منابع مورد استناد قرار گرفته‌اند.

بررسی نحوه توزیع فراوانی مقوله‌های موضوعی در مقالات دایره‌المعارف نشان داد که از مجموع ۳۸۹ مقاله مورد بررسی، ۱۹۵ مقاله به موضوع "پزشکان دوره اسلامی" که زیرشاخه‌ای از موضوع کلی "اعلام و اشخاص" است، تعلق دارد؛ یعنی ۵۰/۱۳٪ از کل مقالات جلد ۱ دایره‌المعارف را مقالات زندگینامه‌ای درباره پزشکان دوره اسلامی تشکیل می‌دهد. پس از آن موضوعاتی که بیشترین فراوانی را به خود اختصاص داده‌اند به ترتیب عبارت‌اند از: "گیاهان دارویی" (که زیرشاخه‌ای از زیرموضوع "دارو و داروشناسی" و متعلق به مقوله موضوعی کلی "مباحث خاص" است) با تعداد ۵۱ مقاله که معادل ۱۳/۱۱٪ کل مقالات است؛ "پزشکان غیرمسلمان و مترجمان آثار پزشکی دوره اسلامی" (زیرشاخه مقوله موضوعی "اعلام و اشخاص") با ۲۳ مقاله (۵/۹۱٪)، "بیماری و بیماری‌شناسی" (زیرشاخه مقوله موضوعی "مباحث خاص") با ۲۲ مقاله (۵/٦۵٪) و "اصطلاحات" (زیرشاخه مقوله موضوعی "مباحث خاص") با ۱۲ مقاله (۳/۰۸٪).

جدول ۵، نحوه توزیع فراوانی مقوله‌های موضوعی کلی را در مقالات دایره‌المعارف به نمایش می‌گذارد.

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-11-01]

جدول ۵: نحوه توزیع فراوانی مقوله‌های موضوعی (کلی) در مقالات دایره‌المعارف

مقوله‌های موضوعی	فراوانی مقالات	درصد
اعلام و اشخاص	۲۱۹	٪۵۶/۳
مباحث خاص	۱۰۶	٪۲۷/۲۵
کتابها و تألیفات	٤۱	٪۱۰/۵٤
کلیات	۱۵	٪۳/۸۵
مباحث متفرقه	۸	٪۲/۰۶
تعداد کل	۳۸۹	

با بررسی پربسامدترین منابع مورد استناد در مقالات مشخص شد از بین ٦٤٥۱ منبع مورد استناد، به ٤۲۸٤ منبع با فراوانی بین ۱۲۳ تا ۳ استناد شده است که از این میان کتاب عیون الانباء فی طبقات الاطباء (به زبان اصلی عربی) اثر ابن‌ابی‌اصیبعه با فراوانی ۱۲۳ پربسامدترین منبع مورد استفاده در کل مقالات جلد ۱ می‌باشد. در پی آن پربسامدترین منابع مورد استناد عبارت‌اند از: کتاب الحاوی فی الطب (عربی) از رازی با فراوانی ۷۹، معجم المؤلفین اثر عمررضا کحاله با فراوانی ۷٤، کشف الظنون عن اسامی الکتب و الفنون اثر حاجی خلیفه با فراوانی ۷۰، الاعلام خیرالدین زرکلی با فراوانی ٦۸، جلد سوم تاریخ نگارش‌های عربی اثر فؤاد سزگین با فراوانی ٦٦، الجامع لمفردات الادویه و الاغذیه اثر ابن‌بیطار با فراوانی ٦٤، تحفه المؤمنین اثر محمدمؤمن بن محمدزمان معروف به حکیم مؤمن با فراوانی ٦۳، Geschichte Der Arabischen Littratur اثر کارل بروکلمان با فراوانی ۵۹، مخزن الادویه اثر عقیلی علوی شیرازی با فراوانی ۵٦. جدول ٦ پربسامدترین منابع مورد استناد در مقالات را تا مرتبه ٤۰ به نمایش می گذارد.

جدول ٦: پربسامدترین منابع مورد استناد در مقالات

نویسنده	عنوان منبع	فراوانی
ابن‌ابی‌اصیبعه	عیون الانباء فی طبقات الاطباء (عربی)	۱۲۳
رازی، محمد بن زکریا	کتاب الحاوی فی الطب (عربی)	۷۹
کحاله، عمررضا	معجم المؤلفین	۷٤
حاجی خلیفه، مصطفی بن	کشف الظنون عن اسامی الکتب و	۷۰

جدول ٦: پربسامدترین منابع مورد استناد در مقالات

نویسنده	عنوان منبع	فراوانی
عبدالله	الفنون	
زرکلی، خیرالدین	الاعلام	٦۸
سزگین، فؤاد	تاریخ نگارش‌های عربی، ج ۳: پزشکی، داروسازی، جانورشناسی، دام‌پزشکی	٦٦
ابن‌بیطار	الجامع لمفردات الادویه و الاغذیه	٦٤
حکیم مؤمن، محمدمؤمن بن محمدزمان	تحفه حکیم مؤمن، یا، تحفه المؤمنین	٦۳
Brockelmann, Carl	Geschichte Der Arabischen Littratur	۵۹
عقیلی علوی شیرازی	مخزن‌الادویه	۵٦
ششن، رمضان	فهرس مخطوطات الطب الاسلامی باللغات العربیه و الترکیه و الفارسیه فی مکتبات ترکیا	۵۵
بغدادی، اسماعیل	هدیه العارفین	۵۳
جرجانی، اسماعیل بن حسن	ذخیره خوارزمشاهی	۵۲
دهخدا، علی اکبر	لغت نامه	۵۱
ابن‌سینا	قانون در طب (فارسی)	۵۰
جرجانی، اسماعیل بن حسن	کتاب الاغراض الطبیه و المباحث العلائیه	٤۹
انصاری شیرازی، علی بن حسین	اختیارات بدیعی	٤۸
ابن‌سینا	القانون فی الطب (عربی)	٤۷
صفدی، خلیل بن ایبک	کتاب الوافی بالوفیات	٤۳
انطاکی، داود بن عمر	کتاب تذکره اولی الالباب و الجامع للعجب العجاب و بهامشه النزهه المبهجه فی تشحیذ الاذهان و تعدیل الامزجه	٤۲
قفطی، علی بن یوسف	تاریخ الحکماء (عربی)	٤۲
خطابی، محمدعربی	الطب و الاطباء فی الاندلس الاسلامیه	٤۰
مظفریان، ولی الله	فرهنگ نام‌های گیاهان ایران	٤۰
هروی، موفق بن علی	الابنیه عن حقایق الادویه	٤۰
نجم آبادی، محمود	تاریخ طب در ایران	۳۷
دیوسکوریدس	هیولی الطب فی الحشائش و السموم (عربی)	۳٦
Leclerc, Lucien	Histoire de la Medecine Arabe	۳٤
اخوینی بخاری	هدایه المتعلمین فی الطب	۳٤
ابوریحان بیرونی	الصیدنه فی الطب (عربی)	۳۳
عیسی، احمد	معجم الاطباء	۳۳
ناظم جهان، محمداعظم	محیط اعظم	۳۲

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-11-01]

جدول ٦: پربسامدترین منابع مورد استناد در مقالات

نویسنده	عنوان منبع	فراوانی
ابوریحان بیرونی	الصیدنه فی الطب (فارسی)	۳۱
طبری، علی بن سهل	فردوس الحکمهٔ فی الطب	۳۰
	دائره‌المعارف بزرگ اسلامی (فارسی)	۲۹
سارتن، جورج	مقدمه بر تاریخ علم	۲۸
منزوی، احمد	فهرستواره کتابهای فارسی	۲۷
الگود، سیریل لوید	تاریخ پزشکی ایران و سرزمین‌های خلافت شرقی	۲۵
مجوسی، علی بن عباس	کامل الصناعه الطبیه	۲۵
ابن‌جلجل	طبقات الاطباء و الحکماء (عربی)	۲٤
ابن‌خلکان	وفیات الاعیان و انباء ابناء الزمان	۲٤

بررسی پربسامدترین پدیدآورندگان مورد استناد در مقالات نیز نشان داد که بیشترین استناد با فراوانی ۱۲۸، به آثار ابن‌ابی‌اصیبعه صورت گرفته است و پس از آن پربسامدترین نویسندگان مورد استناد عبارت‌اند از: ابن‌سینا با فراوانی ۱۲۲، جرجانی با فراوانی ۱۱۱، رازی با فراوانی ۱۰٤، کحاله با فراوانی ۹۲، فؤاد سزگین با فراوانی ۸۹، احمد عیسی با فراوانی ۸۱، ابوریحان بیرونی با فراوانی ۷۸، اسماعیل بغدادی با فراوانی ۷٦، عقیلی علوی شیرازی با فراوانی ۷٤. جدول ۷ پربسامدترین منابع مورد استناد در مقالات را تا مرتبه ٤۰ به نمایش می گذارد.

جدول ۷: پربسامدترین پدیدآورندگان مورد استناد در مقالات

نویسنده	فراوانی
ابن‌ابی‌اصیبعه	۱۲۸
ابن‌سینا	۱۲۲
جرجانی، اسماعیل بن حسن	۱۱۱
رازی، محمد بن زکریا	۱۰٤
کحاله، عمررضا	۹۲
سزگین، فؤاد	۸۹
عیسی، احمد	۸۱
ابوریحان بیرونی	۷۸
بغدادی، اسماعیل	۷٦
عقیلی علوی شیرازی، محمدحسین بن	۷٤

جدول ۷: پربسامدترین پدیدآورندگان مورد استناد در مقالات

نویسنده	فراوانی
حاجی خلیفه، مصطفی بن عبدالله	۷۰
بروکلمان، کارل	٦۹
زرکلی، خیرالدین	٦۸
ابن‌بیطار	٦۷
ششن، رمضان	٦۷
قفطی، علی بن یوسف	٦٤
حکیم مؤمن، محمدمؤمن بن محمدزمان	٦۳
ناظم جهان، محمداعظم	٦۲
ذهبی، محمد بن احمد	٥٤
مظفریان، ولی الله	٥۳
دهخدا، علی اکبر	٥۱
نجم آبادی، محمود	٥۱
صفدی، خلیل بن ایبک	٥۰
انصاری شیرازی، علی بن حسین	٤۸
انطاکی، داود بن عمر	٤٦
سارتن، جورج	٤٥
خطابی، محمدعربی	٤٤
منزوی، احمد	٤٤
الگود، سیریل لوید	٤۱
هروی، موفق بن علی	٤۰
Leclerc, Lucien	۳٦
ابن‌ندیم	۳٦
دیوسکوریدس	۳٦
اخوینی بخاری	۳٤
اولمان، مانفرد	۳٤
دانش پژوه، محمدتقی	۳٤
طبری، علی بن سهل	۳۱
شاه ارزانی، محمداکبر بن محمد	۳۰
قهرمان، احمد	۳۰
یاقوت حموی، یاقوت بن عبدالله	۳۰

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-11-01]

با بررسی وضعیت تصاویر مقالات دایره‌المعارف مشخص شد که مجموعاً ۱۰۶ تصویر درجلد ۱ دایره‌المعارف به کار رفته است و از ۳۸۹ مقاله جلد ۱ تنها ۲ مقاله دارای بیشترین تعداد تصویر (۳ تصویر) بوده‌اند؛ ۹ مقاله دو تصویر داشته‌اند و ۸۲ مقاله تنها با یک تصویر پوشش داده شده‌اند. همچنین ۲۹۶ مقاله فاقد تصویر بوده‌اند.

برای بررسی فرضیه اول پژوهش (وجود رابطه معنادار بین تعداد استنادها و ملیت نویسندگان مقالات) از ضریب همبستگی لاندا، برای مطالعه رابطه بین متغیر اسمی (ملیت نویسندگان) با متغیر رتبه‌ای (تعداد دفعات استناد) استفاده شد که نتایج آن در جدول ۸ ارائه شده است.

جدول ۸: آماره‌های حاصل از ضریب همبستگی لاندا

آماره‌ها / متغیرها	ارزش	معناداری
لاندای میانگین	۰/۰۱	۰/۱۰
وابسته بودن ملیت	۰/۰۹	۰/۱۶
وابسته بودن استناد	۰/۰۰۵	۰/۳۲

با توجه به جدول فوق مشاهده می‌گردد ضریب همبستگی بین دو متغیر ملیت و تعداد استناد به‌طورکلی و حتی با وابسته فرض نمودن هر کدام از متغیرها معنادار نمی‌باشد. همچنین با وابسته فرض نمودن ملیت نمی‌توان آنرا با استفاده از استناد پیش‌بینی نمود؛ و بالعکس هم با وابسته فرض نمودن استناد نمی‌توان آنرا با توجه به مقادیر متغیر ملیت پیش‌بینی نمود. بنابراین با اطمینان ۹۵ درصد رابطه معناداری بین این دو متغیر در پژوهش حاضر وجود ندارد.

دربررسی فرضیه دوم پژوهش با توجه به رتبه‌ای بودن هر دو متغیر زمان نشر (طبقات ده ساله) و تعداد دفعات استناد از همبستگی رتبه‌ای اسپیرمن استفاده شد که نتایج آن در جدول ۹ ارائه شده است.

جدول ۹: آماره‌های حاصل از ضریب همبستگی رتبه‌ای اسپیرمن

آماره‌ها / متغیرها	زمان نشر با تعداد دفعات استناد
تعداد	۲۳
همبستگی اسپیرمن	۰/۵۵
معناداری	۰/۰۰۶

همان طور که در جدول قابل مشاهده است مقدار ضریب همبستگی به دست آمده معادل با ۰/۵۵ است که از مقدار بحرانی این ضریب (۰/۳۷) در سطح ۰/۰۵ بزرگتر است؛ در نتیجه رابطه معنادار و مستقیم بین دو متغیر زمان نشر و دفعات استناد وجود دارد؛ بنابراین فرض دوم پژوهش تأیید می‌گردد.

بحث و نتیجه گیری:

در پاسخ به پرسش اول پژوهش مبنی بر اینکه میزان تحصیلات پدیدآوردندگان مقالات دایره‌المعارف مورد بررسی چگونه است؟ نتایج حاکی از آن است که در تألیف و ترجمه مقالات دایره‌المعارف مورد بررسی مجموعاً ۱۲۸ نفر، شامل ۱۲٤ مؤلف و ٤ مترجم مشارکت داشته‌اند که بیشترین افراد (٥٦ نفر، معادل ٤۳/۷٥٪) دارای مدرک کارشناسی ارشد می‌باشند و مدارک دکتری با ٤۰ نفر (۳۱/۲٥٪) و کارشناسی با ۲۲ نفر (۱۷/۱۹٪) به ترتیب در جایگاه‌های بعدی قرار می‌گیرند. همچنین مدرک تحصیلی ۱۰ نفر (۷/۸۱٪) ناشناخته باقی مانده است.

این نتایج حاکی از آن است که مقالات دایره‌المعارف مورد بررسی عمدتاً توسط متخصصان موضوعی با مدارک تحصیلی کارشناسی ارشد و دکتری تألیف شده‌اند که این امر با آنچه در مورد یک دایره‌المعارف تخصصی مورد انتظار است، مطابقت دارد.

در پاسخ به پرسش دوم پژوهش مبنی بر اینکه توزیع جنسیتی پدیدآورندگان مقالات دایره‌المعارف مورد بررسی چگونه است؟ بررسی ها نشان داد از مجموع ۱۲۸ نفر پدیدآورندگان مقالات (اعم از مؤلف و مترجم)، ٦۷ نفر

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-11-01]

(۵۲/۳٤٪) زن و ٦۱ نفر (٤۷/٦٦٪) مرد می‌باشند.

بنابراین مشخص است که وضعیت پدیدآورندگان مقالات دایره‌المعارف از نظر توزیع جنسیتی، بین دو جنسیت زن و مرد، تقریباً مساوی است و زنان، فقط با اختلاف اندکی (۵٪)، بیش از مردان در تدوین مقالات دایره‌المعارف نقش داشته‌اند.

به دلیل نبود پیشینه پژوهشی، پژوهشگر امکان بحث و مقایسه در این زمینه را ندارد؛ با این حال، نظر شخصی مؤلف بر این است که این نحوه توزیع جنسیتی پدیدآورندگان مقالات دایره‌المعارف مناسب بوده و احتمالاً می‌تواند موجب استفاده از توانایی‌ها و قابلیت‌های همه متخصصان حوزه طب سنتی و پزشکی اسلامی (فارغ از جنسیت) شود.

در پاسخ به پرسش سوم پژوهش مبنی بر اینکه وضعیت پدیدآورندگان مقالات دایره‌المعارف مورد بررسی از لحاظ ملیت (ایرانی و غیرایرانی) چگونه است؟ این نتیجه حاصل شد که اکثریت قریب به اتفاق پدیدآورندگان مقالات دایره‌المعارف پزشکی اسلام و ایران (۹۲/۱۹٪) را محققان و پژوهشگران ایرانی تشکیل می‌دهند و مؤلفان غیرایرانی تنها در تألیف بخش اندکی از مقالات نقش داشته‌اند.

در این زمینه نیز پیشینه پژوهشی جهت بحث و مقایسه وجود ندارد؛ ولی نظر شخصی پژوهشگر این است که با توجه به گستره سرزمین‌های اسلامی در حال حاضر و نیز مناطقی که در قرون اولیه اسلامی تحت حاکمیت اسلام بوده‌اند و امروزه همچنان پزشکی اسلامی در آن‌ها مورد توجه است، می‌توان از مؤلفان غیرایرانی بیشتری بهره برد.

در پاسخ به پرسش چهارم پژوهش مبنی بر اینکه وضعیت مقالات تألیف شده نسبت به مقالات ترجمه شده در دایره‌المعارف مورد بررسی چگونه است؟ نتایج حاصله حاکی از آن است که اکثریت قریب به اتفاق مقالات دایره‌المعارف (۹۵/۱۲٪) به زبان فارسی تألیف شده‌اند و فقط درصد اندکی از مقالات (٤/۸۸٪) به زبان غیرفارسی بوده و ترجمه شده‌اند.

در این زمینه نیز پیشینه پژوهشی جهت بحث و مقایسه موجود نیست. شاید از لحاظ نظری، تألیفی بودن مقالات دایره‌المعارفی یک حسن محسوب شود، ولی با توجه به اینکه کلیه مقالات دایره‌المعارف پزشکی اسلام و ایران به مؤلفان متخصص سفارش داده می‌شوند، در حقیقت می‌توان مقالات ترجمه‌ای آن را نیز جزو تألیفات به حساب آورد. زیرا هیچ یک از مقالات ترجمه‌ای از منابع دیگر همچون دایره‌المعارف‌های خارجی و ... اخذ نشده‌اند و تنها به دلیل غیرایرانی بودن مؤلف و انتشار دایره‌المعارف به زبان فارسی، ترجمه مقالات اجتناب‌ناپذیر بوده است. بنابراین به نظر پژوهشگر، نمی‌توان از درصد مقالات تألیفی یا ترجمه‌ای، به تنهایی نتیجه‌گیری خاصی کرد؛ زیرا این میزان تنها نشان دهنده تعداد آثار مؤلفان ایرانی و غیرایرانی است.

در پاسخ به پرسش پنجم پژوهش مبنی بر اینکه ساختار فیزیکی مقالات دایره‌المعارف مورد بررسی از نظر میانگین صفحات چگونه است؟ مشخص شد که کلیه ۳۸۹ مقاله جلد ۱ دایره‌المعارف مورد بررسی مجموعاً ۱۰۲٦ صفحه را شامل می‌شود؛ بنابراین هر مقاله به طور میانگین ۲/٦٤ صفحه را در برمی گیرد.

در این مورد نیز پیشینه پژوهشی جهت بحث و مقایسه موجود نیست. به اعتقاد پژوهشگر، از آنجا که طول مقالات دایره‌المعارفی، تابع عواملی همچون نوع، اهداف، دامنه، موضوع تحت پوشش و نیاز مخاطبان آن دایره‌المعارف است؛ با توجه به تخصصی بودن دایره‌المعارف پزشکی اسلام و ایران و گروه مخاطبان آن (از افراد عام تا متخصصان حوزه طب سنتی و پزشکی اسلامی) می‌توان گفت میانگین صفحات به دست آمده برای هر مقاله، برای این دایره‌المعارف مورد قبول است.

در پاسخ به پرسش ششم پژوهش مبنی بر اینکه وضعیت میانگین استنادها در مقالات دایره‌المعارف مورد بررسی چگونه است؟ مشخص شد که مجموعاً در تألیف مقالات دایره‌المعارف مورد بررسی مجموعاً ٦٤۵۱ استناد به کار رفته است؛ بنابراین هر مقاله به طور میانگین ۱٦/۵۸ استناد را به خود اختصاص داده است.

این نتایج در مقایسه با پژوهش قطبی (۱۳۷٦) که میانگین استناد در دانشنامه ایران و اسلام، دایره‌المعارف بزرگ اسلامی و دایره‌المعارف تشیع را به ترتیب ۱٤، ۳۸ و ۷ استناد اعلام کرده است، نشان می‌دهد که در مدخل‌های دایره‌المعارف پزشکی اسلام و ایران نسبت به دانشنامه ایران و اسلام و

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-11-01]

دایره‌المعارف تشیع منابع بیشتری مورد استفاده قرار گرفته است؛ در حالی که، تعداد منابع مدخل‌های آن نسبت به دایره‌المعارف بزرگ اسلامی کمتر است.

در پاسخ به سؤال هفتم پژوهش مبنی بر اینکه وضعیت استنادهای فارسی نسبت به استنادهای غیرفارسی در مقالات دایره‌المعارف مورد بررسی چگونه است؟ این نتیجه حاصل شد که بیشتر منابع مورد استفاده در تألیف مقالات (٦٦/٩٨٪) به زبان غیرفارسی و عمدتاً به زبان عربی بوده است. بنابراین بیشترین استنادات به ترتیب به زبان‌های عربی (٤٩/٣١٪)، فارسی (٣٣/٠٢٪)، انگلیسی (٨/٨٥٪)، آلمانی (٣/٣٪) و فرانسه (٢/٠٢٪) صورت گرفته است.

نتیجه به دست آمده در مورد عمده‌ترین زبان منابع مورد استفاده (زبان عربی)، مشابه با نتایج پژوهش قطبی (١٣٧٦) در این زمینه است؛ ولی این نتیجه در پژوهش کتابی (١٣٨١) حاصل نشده است. بنابراین، نتایج حاصل از پژوهش حاضر در این زمینه، با پژوهش قطبی همسو و با پژوهش کتابی ناهمسو می‌باشد.

در پاسخ به سؤال هشتم پژوهش مبنی بر اینکه وضعیت استنادی مقالات دایره‌المعارف مورد بررسی از نظر تاریخ انتشار چگونه است؟ مشخص شد که از مجموع ٦٤٥١ استناد به کار رفته در مقالات مورد بررسی، تاریخ انتشار ٣٤٩٣ استناد (٥٤/١٥٪) به میلادی، ٢٣٧٤ استناد (٣٦/٨٪) به شمسی و ٣١٢ استناد (٤/٨٤٪) به قمری است. همچنین ٢٧٢ استناد (٤/٢١٪) بدون تاریخ انتشار می‌باشند.

همچنین نتایج نشان داد بیشترین استنادات با تاریخ انتشار میلادی به‌طور کلی مربوط به بازه زمانی ١٩٧١-٢٠٠٠ و با تاریخ انتشار هجری شمسی به‌طور کلی بازه زمانی ١٣٧١-١٣٨٩ را شامل می شود. در بین استنادات با تاریخ انتشار هجری قمری نیز به طور کلی بیشترین فراوانی مربوط به بازه زمانی ١٢٩١-١٣١٠ قمری و پس از آن بازه زمانی ١٤٠١-١٤١٠ قمری می باشد.

نتایج حاصله از تجزیه و تحلیل اطلاعات مربوط به این بخش نشان می دهد که استنادات به منابع با تاریخ انتشار میلادی و هجری شمسی در طول زمان به‌طور کلی افزایش داشته است. در مورد منابع با تاریخ انتشار هجری قمری نیز می‌توان گفت با وجود اینکه استفاده از منابع با تاریخ انتشار قمری در مقالات مورد بررسی با نوسان بسیاری همراه بوده و تابع روند یکسانی نبوده است، به‌طور کلی استناد به این منابع با گذشت زمان بیشتر شده است.

در این زمینه هیچ پیشینه پژوهشی جهت بحث و مقایسه موجود نیست؛ ولی با توجه به اینکه روزآمدی منابع یکی از عوامل مهم در ارزیابی دایره‌المعارف‌هاست، هرچه میزان استفاده از منابع روزآمد در مقالات یک دایره‌المعارف بیشتر باشد، آن اثر در ارزشیابی رتبه بالاتری کسب خواهد کرد. در دایره‌المعارف مورد بررسی نیز در هر سه تاریخ میلادی، شمسی و قمری، میزان استفاده از منابع به‌روز بیشتر از سایر منابع بوده است.

در پاسخ به سؤال نهم پژوهش مبنی بر اینکه توزیع فراوانی مقوله‌های موضوعی در مقالات دایره‌المعارف مورد بررسی چگونه است؟ نتایج نشان داد که ٢١٩ مقاله (٥٦/٣٪) به موضوع "اعلام و اشخاص" اختصاص دارد و پس از آن به ترتیب موضوع "مباحث خاص"، با ١٠٦ مقاله (٢٧/٢٥٪)، "کتاب‌ها و تألیفات" با ٤١ مقاله (١٠/٥٤٪) و "کلیات" با ١٥ مقاله (٣/٨٥٪) قرار دارند و ٨ مقاله (٢/٠٦٪) جزو "مباحث متفرقه" محسوب شده‌اند.

در این زمینه نیز پیشینه پژوهشی، جهت بحث و مقایسه موجود نیست. به اعتقاد پژوهشگر، با توجه به اینکه حوزه طب سنتی و پزشکی اسلامی بسیار گسترده است، شایسته است که مقالات این دایره‌المعارف از تنوع موضوعی بیشتری برخوردار باشند. البته با در نظر گرفتن اینکه تنها جلد اول این دایره‌المعارف مورد بررسی قرار گرفته است که شامل حروف "آ-بک‌زاده" می‌باشد و نیز نام اشهر بسیاری از حکما و طبیبان دوره اسلامی با "ابن" یا "ابو" آغاز می‌شود، این موضوع پذیرفتنی است که در پژوهش حاضر بیشتر مقالات در زمینه موضوع "اعلام و اشخاص" باشند.

در پاسخ به سؤال دهم پژوهش مبنی بر اینکه پربسامدترین منابع مورد استناد در مقالات مورد بررسی کدامند؟ مشخص شد که کتاب عیون الانباء فی طبقات الاطباء (به زبان اصلی

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-11-01]

عربی) اثر ابن‌ابی‌اصیبعه با فراوانی ۱۲۳ پربسامدترین منبع مورد استفاده در کل مقالات مورد بررسی می‌باشد. در پی آن پربسامدترین منابع مورد استناد عبارت‌اند از: کتاب الحاوی فی الطب (عربی) رازی با فراوانی ۷۹، معجم‌المؤلفین کحاله با فراوانی ٧٤، کشف الظنون حاجی‌خلیفه با فراوانی ۷۰، الاعلام زرکلی با فراوانی ٦٨، جلد سوم تاریخ نگارش‌های عربی فؤاد سزگین با فراوانی ٦٦، الجامع لمفردات الادویه و الاغذیه ابن‌بیطار با فراوانی ٦٤ و تحفه حکیم مؤمن با فراوانی ٦٣.

نتایج حاصل در زمینه پربسامدترین منابع مورد استناد در مقالات مورد بررسی، ارتباط مستقیمی با نحوه توزیع مقوله‌های موضوعی در مقالات دایره‌المعارف دارد. بدین ترتیب که منابعی همچون عیون‌الانباء فی طبقات‌الاطباء، معجم‌المؤلفین، کشف‌الظنون، الاعلام و تاریخ نگارش‌های عربی از جمله منابع مهم زندگینامه‌ای می‌باشند و در تألیف مقالاتی با موضوع معرفی زندگی و آثار پزشکان و اشخاص مؤثر در پزشکی اسلامی بسیار مورد استفاده قرار می‌گیرند. همچنین منابعی همچون الحاوی فی الطب، الجامع لمفردات الادویه و الاغذیه و تحفه حکیم مؤمن آثاری تخصصی در زمینه طب سنتی و اسلامی هستند و برای تألیف مقالاتی با موضوع دارو و داروشناسی، بیماری و بیماری‌شناسی، درمان و درمان‌شناسی و مانند آن (که زیرشاخه‌های مقوله موضوعی مباحث خاص هستند) بسیار پرکاربرد می‌باشند.

در پاسخ به پرسش یازدهم پژوهش مبنی بر اینکه پربسامدترین پدیدآورندگان مورد استناد در مقالات مورد بررسی کدامند؟ این نتیجه حاصل شد که ابن‌ابی‌اصیبعه با فراوانی ۱۲۸ پربسامدترین نویسنده مورد استناد در مقالات مورد بررسی است و پس از آن پراستنادترین نویسندگان عبارت‌اند از: ابن‌سینا با فراوانی ۱۲۲، جرجانی با فراوانی ۱۱۱، رازی با فراوانی ١٠٤، کحاله با فراوانی ۹۲، فؤاد سزگین با فراوانی ۸۹، احمد عیسی با فراوانی ۸۱، ابوریحان بیرونی با فراوانی ۷۸، اسماعیل بغدادی با فراوانی ٧٦، عقیلی علوی شیرازی با فراوانی ٧٤.

لازم به ذکر است، با وجود اینکه قطبی (١٣٧٦) و کتابی (١٣٨١) در پژوهش‌های خود به بررسی استنادهای دایره‌المعارف‌ها پرداخته‌اند، ولی به دلیل تفاوت زمینه موضوعی دایره‌المعارف‌های مورد بررسی آن‌ها با دایره‌المعارف پزشکی اسلام و ایران، مقایسه نتایج این پژوهش‌ها با پژوهش حاضر مفید واقع نخواهد شد. تنها می‌توان گفت، پربسامدترین پدیدآورندگان مورد استناد در مقالات دایره‌المعارف پزشکی اسلام و ایران ، که به ترتیب ابن‌ابی‌اصیبعه، ابن‌سینا و جرجانی می‌باشند، هر یک از پزشکان و نویسندگان آثار پزشکیِ نامیِ عصر خویش بوده‌اند.

در پاسخ به پرسش دوازدهم پژوهش حاضر مبنی بر اینکه وضعیت مقالات دایره‌المعارف مورد بررسی از نظر دارا بودن تصاویر چگونه است؟ نتایج نشان داد که در کل مقالات دایره‌المعارف مورد بررسی، مجموعاً ١٠٦ تصویر به کار رفته است و تنها ۲ مقاله دارای بیشترین تعداد تصویر (۳ تصویر) می‌باشند؛ ۹ مقاله دو تصویر دارند و ۸۲ مقاله تنها با یک تصویر پوشش داده شده‌اند. همچنین ٢٩٦ مقاله فاقد تصویر هستند.

در این زمینه نیز پیشینه پژوهشی جهت بحث و مقایسه موجود نیست. با توجه به اینکه دایره‌المعارف پزشکی اسلام و ایران، یک دایره‌المعارف تخصصی است، استفاده از تصاویر به درک بهتر مطالب کمک بسیاری خواهد کرد؛ ولی نتایج به دست آمده نشان می‌دهد که میزان تصاویر نسبت به تعداد مقالات بسیار اندک است و ٢٩٦ مقاله، یعنی بخش عمده‌ای از مقالات مورد بررسی فاقد تصویر می‌باشند.

در بررسی فرضیه اول پژوهش مبنی بر اینکه بین تعداد استنادها و ملیت نویسندگان مقالات رابطه معناداری وجود دارد، نتایج حاصل از تجزیه و تحلیل داده‌های به دست آمده نشان داد که ضریب همبستگی بین دو متغیر ملیت و تعداد استناد به‌طورکلی و حتی با وابسته فرض نمودن هر کدام از متغیرها معنادار نمی‌باشد. درنتیجه رابطه معناداری بین ملیت و تعداد استناد وجود ندارد و بدین ترتیب فرضیه اول پژوهش رد می‌شود.

در بررسی فرضیه دوم پژوهش مبنی بر اینکه بین زمان نشر و تعداد دفعات استناد رابطه معناداری وجود دارد، این نتیجه حاصل شد که رابطه معنادار و مستقیم بین دو متغیر زمان نشر

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-11-01]

و تعداد دفعات استناد وجود دارد؛ به‌گونه‌ای که با اطمینان ۹۵ درصد هرچه زمان نشر جدیدتر باشد تعداد استنادها هم بیشتر می‌شود و در دهه‌های اخیر، استنادات بیشتری در مقالات دایره‌المعارف مشاهده می‌گردد. بنابراین فرض دوم پژوهش تأیید می گردد.

با مقایسه نتایج حاصل از تجزیه و تحلیل فرضیه دوم و پاسخ‌های مربوط به پرسش‌های ۱۰ و ۱۱ پژوهش حاضر، مشخص می‌شود که در تألیف مقالات دایره‌المعارف، تکیه اکثر مؤلفان بر استفاده از کتب و رسالات حکیمان و طبیبان قدیم دوره اسلامی بوده است، ولی مؤلفان عمدتاً از نسخه‌های چاپی این آثار که در سال‌های اخیر، توسط مفسران و محققان معاصر منتشر شده‌اند، بهره برده‌اند و میزان استفاده از نسخ خطی بسیار ناچیز می‌باشد.

REFERENCE:

1. Bab al'havaeji, Fahime (1376). A content analysis. Ketab journal, 8(4), 98-(108.)
2. Zeyghami, Reza ; Bagheri nesami, Masoume ; Haghdost oskoui, Fateme ; Yadavar nikravesh, Mansoure (1387). A content analysis. Iran's nursing journal, 21(53), 41(52.)
3. Mehdi mehr, Gholamreza(1387). Content analysis' method. Tehran:Ganjine e oloume ensani.
4. Cats, William (1386). Reference (Specialized and public, Persian and non-Persian). (Aydin Azari, Mohsen Azizi, Hamid Mohseni, translators and authors). Tehran: Ketabdar.
5. Moghaddasi, M. (1383). The difficulties of writing daneshname and necessary discussion board basis. Ketab mah koliat, 83, 28-35.
6. Seyyedin, Mehrdad ; Bab al'havaeji, Fahime (1388) Content Analysis of Librarianship's MA thesis and Informing Islamic Azad University, North Tehran, Tehran's Science and Research, Hamadan & Ahvaz Science and Research Branches in the years 1372-1386. Payam KetabKhane 15(1), 95-121.
7. Abbaspour, Houman. (1383). The Style Sheet of Medical Encyclopedia of Islam and Iran. Tehran: Iranian Academy of Medical Sciences.
8. Ghotbi, Simin. (1376). Evaluating the use of resources in Persian encyclopedic articles published in Iran. Thesis Master of Library and Information Science, Faculty of Psychology and Educational Sciences, Tehran University.
9. Ketabi, Marjan. (1381). the study of resource utilization in synthetic papers the letter "B" (volumes 1 to 5) Encyclopedia Islamica. MA thesis of Library and Information Science, Faculty of Psychology and Educational Sciences, Tehran University.
10. Vdadhyr, Abu Ali; Sadati, Muhammadhany; Ahmadi, Batool. (1387). Women's health from the perspective of Hygiene & Health magazines: content analysis of selected Science journals - Health Research. Women's Studies, 6 (2), 133-155.
11. Dimitroff, A., & Davis, W. K. (1996). Content analysis of research in undergraduate medical education. Acad Med, 71(1), 60-67.
12. Abdoulaye, Kaba (2002). Research Trends in Library and Information Science at the International Islamic University Malaysia. Library Review, 51(1), 32-37.
13. Abdoulaye, Kaba (2002). Research Trends in Humanities:An Analysis of Masters Theses at the International Islamic University Malaysia. Malaysian Journal of Library and Information Science Review, 9(1), 56-68.
14. Daniels, Media S. (2004). A content analysis of the Dictionary of American Biography and the American National Biography for ethnic/racial bias. Doctoral dissertation of Philosophy, College of Education, Georgia State University.
15. Cook, D A., Beckman, T. J., Bordage, G. (2007). Quality of reporting of experimental studies in medical education: A systematic review. Med Educ, 41(8), 737-745.

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-11-01]